محمد هارون خپل شعشعي

۲۲ جنوری ۲۰۱۲

د
علي محمد مُخلِص
عرفاني فرهنګ
د
محمد هارون خپل شعشعي
ليکنه او څېړنه
۳۵

۱۰۴- روح :

د روح عربي ټکی د « ر » په پیښ، له لغوي پلوه ساه، ارواه، د ژوند تومني، وحي، د خدای تعالی امر او فرمان، لومړني عقل او د خدای تعالی مقربي ملایکي یا پریشتي/ پرېښتي (جبرئیل امین) ته وايي[۱]؛ خو روح د « ر » په زَورکي وږمې، خوشبويي، تاز ګي، استراحت، هوساينې، دمي کولو، رحمت، مهرباني، خوښي او بري ته ويل کيږي[۲]. په عربي کې د اروا دپاره،په عمومي ډول دوه ټکي کاريږي . يو يې « روح » او بل يې « نَفَس » دئ . په داسي حال کې ، چې دا دوه ټکي زياتره د مترادفو ټکو په شان يود بل پر ځای استعماليږي،کله کله يې تر منځ څه نا څه توپير هم ليدل کيږي . کله چې اروا په انساني وجودکي يي(وي)، هغه ته نَفَس (د « ن » او « ف » په زْوَر) وايي؛ اوکله چې له وجود څخه جلا سي، بيا نو د « روح » خطاب ورته کيي(وکوي)[۳] . په هره ټولنه او هر کلتور/کولتور کې اروا د انسان په فزيکي او مانوي (معنوي) جوړښت کې د وجود تر ټولو لوړه او سپېڅلې برخه ګڼله کيږي .

روح د اروا پوهني (سايکالوجي/ سايکالوژئ) په شان، په اسلامي تصوف او عرفان کې هم يوه مهمه او اساسي مسأله ده . صوفيانو او عارفانو له پېرييو پېرييو راهيسي د اروا د پېچلي او مرموزي مسألي په اړه، اوږدي څېړني اوپلټني کړي دي . ځينو عارفانو د روح بقأ، لويوالي او نورو پټو ځانګړتياوو ته په پام کولو سره د يوی بېلي عرفاني اصطلاح يادونه هم کړې ده، چې د « اروا/ ارواح عالم » يي بولي ؛ او مقصد يي همغه د ملکوت جهان دئ، چې د« زره عالم »، « نوراني عالم »،« د مانا عالم » او داسي په نورو په نامه هم ياد

سوئ دئ . په « فرهنگ لغات و تعبيرات عرفاني » کي د روح مقصد انساني اروا بلل سوئ دئ، چي په کنايي سره رحماني نَفَس او د حق تعالی تجلاووته اشاره ده[۴]. د همدې عرفاني قاموس، په يو بل ځای کي روح هغه القأ ګاني ګڼلي سوي دي، چي د غيب له عالَمه په ځانګړي ډول زړه ته رسيږي[۵].

د اروا ډېرچلي او مرموزي پديدې په باب د تصوف او عرفان په کړييوکي بېلابېلي نظريي وړاندي سوي دي . د ځينو له نظره، روح د امر او بقأ د عالَم ساده جوهر دئ . ځيني نور روح د اور، هوا، خاوري، اوبو او غاز له عناصرو جوړه غريزي تودوخه، يخوالی، وينه، خوی او يا د دې ټولو يوه برخه ګڼي . وروستييو حکيمانو، اروا هغه جوهر بللئ دئ، چي په ذات کي خپلواکه ده؛ خو په فعل کي مادي ته اړتيا لري؛ او په جسمو او اجسادو پوري اړه لري . ځيني نور بيا، روح هغه خپلواک او پر ځان ولاړ جوهر بولي، چي له مرګ او نابودی څخه ژغورلئ دئ؛ او په تصرف او تدبير کي داسي روحاني جوهر ته اړتيا لري، چي روحانيت يې تر ده لړ يي[۶] .

د اروا په باب، د اسلامي تصوف او عرفان د مخکښو مفکرانو فلسفي اوعرفاني نظريي، تر ډېري ګچي له اسلامي نصوصو په تېره بيا قرآني آيتو څخه الهام اخلي؛ د مثال په توګه، د اسراء (بني اسراييل) د سورې د پينځه اتيايم آيت (۱۷: ۸۵) په لومړی برخه کي د ارواپه اړه د اسلام ستر پيغمبر - حضرت محمد(ص) ته داسي لاربنوونه سوي ده : « و يسلونک عن الروح قل الروح من امر ربی . . . » ياني که د روح په باب پوښتنه در څخه وکي، ورته ووايه چي روح زما د څښتن يو امر دئ . د شورا د سورې په دوپينځوسم آيت (۴۲: ۵۲) کي بيا د روح مسألي ته داسي اشاره سوې ده : « و کذالک اوحينا اليک روحا من امرنا » ياني لکه څنګه چي مو نورو انبياوو ته وحي لېږلي وه، تا ته (اې محمده!) مو هم په خپل امر سره، روح در ولېږله . د نحل د سورې د دوهم آيت (۱۶: ۲) په اوله برخه کي هم د روح موضوع بيان سوې ده : « ينزل الملئکة بالروح من امره علی من يشآء من عباده . . . » ياني (الله) په خپلو بندګانو(انبياوو) کي هرهغه چا ته چي وغواړي ،په خپل امر له روح (وحي) سره پريشتي لېږي . دغه راز د مؤمن د سورې د پينځلسم آيت (۴۰: ۱۵) په يوه برخه (. . . يلقی الروح من امره علی من يشآء من عباده) کي بياهم په خپل امر او ارادې سره خپلو غوره سوو بند ګانو ته، د الهي روح (وحي) د لېږلومسأله بيان سوې ده . د سجدې د سورې د نم (نهم) آيت (۳۲ : ۹) په يوه برخه او د حجر د سورې په نه ويشتم آيت (۱۵ : ۲۹) کي د حضرت آدم (ع) په کالبوت کي دالله سبحانه و تعالی له خوا د اروا د پوکېدو مسألي ته اشاره سوې ده . لکه څنګه چي ليدل کيږي، اسلامي مفسرانو په ياد سوو آيتوکي د روح ټکی د قرآني وحي، الهي فرمان يا مقربي پريشتي(جبرييل امين)، په مفهوم تفسير کړئ دئ .

په اسلامي تصوف او عرفان کي اروا د ژوندنييو موجوداتو د ژوند او بقأ سرچينه ده . بې روح وجود د هغه مړه لاښ په څېر دئ، چي له خاورو جوړ سوئ؛ او بيرته خاورو ته ځي . دا مسأله د سپېڅلي قرآن د طاها د سورې په پينځه پينځوسم آيت (۲۰ : ۵۵) کي داسي بيان سوې ده : « منها خلقنکم و فيها نعيدکم و منها نخرجکم تارة اخری » ياني تاسي مو له خاوري پيدا کړي ياست؛ د مړيني پر مهال مو په همدې خاورو ننباسو؛ او دوهم پلا مو (تر مړيني وروسته ژوندانه دپاره) له دې خاورو څخه راباسو . د زمر دسورې په دوڅلويښتم آيت کي د جاري او مقيم روح مفهومونه بيان سوي دي .

د رسول الله (ص) په يوه حديث (الا روح جنود مجندة فما تعارف منها ايئتلف و ما تناکر منها اختلف) کي روح داسي لښکر ګڼل سوئ دئ، چي اشنا کسان په کښي يوله بله مينه کيي؛ خو نا اشنا خلګ يوله بله ليري اوسي .

د حضر ت علي کرم الله وجهه له وينا سره سم، د خوب پر مهال د انسان اروا د ځانګړو وړانګو په مرسته له بدن سره اړيکی لري . هغه، دا اړيکی له مځکي سره د لمر د هغو وړانګو په څېرګڼي، چي له ميليونو ميلو واټن سره سره بيا هم مځکي ته را رسېږي؛ له مځکي سره نېغ په نېغه اړيکی لري؛ او د هغي پر مخ ټولو موجوداتو ته روڼا او تودوخه بخښي[٧] .

نوميالی عارف - ابوالحسن علي بن عثمان هجويري (په ۴۶۵ هـ ق کي مړ) په خپل مشهور عرفاني اثر « کشف المحجوب » کي، روح د خدای تعالی په امر داسي جوهر بولي، چي ټول موجودات يې په مرسته ژوند کيي . وروسته د طريقت د نورو مشايخو په استناد ليکي، چي د اروا اصل او ذات حقيقت دئ نه صفت؛ په هستي کي يې هيڅ شک او ګومان نسته؛ خو په څرنګوالي کي(کي يې) اختلافونه دي[٨] . د شېخ هجويري له عرفاني نظريې سره سم، اروا تر هغه مهاله ژوندئ يې، چي د ژونديو مخلوقاتو په ځان کي يي . شېخ هجويري پر جاري روح سربېره د اروا د نورو ډولو په باب خبري نه دي کړي .

د اسلامي تصوف اوعرفان نامتولاربنود - شېخ فريدالدين عطار (۵۴۰ - ۶۱۸ هـ ق) په خپله « مصيبت نامه » کي روح د عرفاني سالک وروستی منزل بولي، چي د زړه تر منزل وروسته پيل کيږي . هغه، اروا ته « د مطلق جهان سا »، « د رحمان دم » او « د حق تعالی پو » په عرفاني نومو هم يادونه کړي ده :

« سالکان را آخرين منزل تويی

صد جهان در صد جهان حاصل تويی

چون تو هم جان جهان مطلقی

هم دم رحمان هم نفخ حقی[٩] »

د شېخ عطار په اند، روح هغه عقاب دئ، چي په اسمانو کي چکرونه وهي؛ او د قاف د غره پر لوړو څوکو استوګه لري . تعبير او پېژندنه يې ګرانه ده . د مکاشفي هغو خاوندانو هم له نخښو او اشارو پرته، اروا په څرګند ډول نه ده تعبير کړې، چي د نْفس له بندګی او عبادت څخه وتلي دي . شېخ عطار، د اسلامي تصوف او عرفان د نورو مخکښو صاحب نظرانو په وينا، روح هغه جوهر ګڼي، چي د الله تعالی د ستر او ناپايه بحر له تله را وتلئ دئ[١٠] . هغه، د اروا پېژندنه، په لنډه توګه د جانان (رب العالمين) پېژندنه بولي . د شېخ عطار له نظره، د عقل په مرسته د اروا پېژندنه، ستونزمن کار دئ؛ ځکه هر زړه، جانان ته د رسېدو ورتيا او وس نه لري[١١] .

د اسلامي تصوف او عرفان وتلی او منلی شېخ - محی الدين ابن عربي (۵۶۰ - ۶۳۸ هـ ق) په خپل مشهور عرفاني اثر « فتوحات مکيه » کي د اروا د پېچلي فلسفي اوعرفاني مسألي په باب ژوري خبري لري . د ده په عقيده، انساني روح د ساوو يوه برخه ده . له دې امله، له هر ځايه په تېرېدو سره خپله نښه نښانه پرېږدي . لوی شېخ - ابن عربي، استدلال کيي اروا هم د باد يا هوا په څېر ده، چي له هر معطر شي سره د نيژدېوالي په وجه، خوشبويي مومي؛ او له ځانه سره خوشبويه ورمه لېږديي؛ دغه راز د وروست او بدبويه شي تر څنګ په تېرېدو سره، بدبويي او تعفن لېږديي . د همدی استدلال له مخي، خلګ بېلابېلي ارواي لري . سپېڅلي اروا، په داسي سپېڅلي کالبوت کي يې، چي تل له شرکه ژغورلي يې؛ او هيڅکله يې په وجود کي ناوړوعملو ته ځای نه يې ورکړئ؛ لکه د انبياوو، اولياوو اوپريشتو ارواي . د دې پرخلاف، خبيثه يا پليته اروا په هغه پليت وجود کي ځاله کړې يې، چي تل د شرک او بدو خويو په ناروغی ککړ يې . د لوی شېخ - ابن عربي په عقيده، د وجود په خټه او منشأ کي د بېلابېلو طبيعتو يا څلورګونو اخلاطو د بري او واکمنی څرنګوالی د روح د خوشبويی، ښه والي او نېکو

اخلاقو د رامنځ ته کېدو شرطونه او امکانات برابريي . ابن عربي، د انساني اروا سلامتي او ژغورنه په اخلاقي مکارمو؛ او ناروغي يي په ناوړه خويوکيويني . د ده په اند، د اروا دا ځانگړتيا پر بېلابېلو ښيښو باندي د لمرينو وړانگو له ځلېدو سره ورته والی لري، چي د ډول ډول رنگو په بڼه څرگنديږي . د ښيښوپر مخ د بېلابېلو رنگو دا ځلا، د نور د لطافت له امله ده، چي په ځانگړي سره د ښيښه يي شيانو پر مخ انعکاس مومي . ابن عربي، استدلال کيي، چي هوا تر ټولو ځواکمن او پياوړی شی دئ . څرنگه چي، اروا هم د هوا په څېر سا يا نَفَس دئ، ځکه نو په اروا کي هم قوه او ځواک نغښتی دئ . دغه ځواک يا قوت د اروا، اصل او منشأ ده . د روح کمزوري د بدن د طبيعي خويو له امله ده١٢.

شېخ المشايخ - شهاب الدين سهروردي (٥٣٩ - ٦٣٢ هـ ق) حيواني اروا د نفس په نامه يادیي، چي د حيواناتو د اروا په شان ده؛ او په کښته عالَم اړه لري؛ خو انساني روح ته، چي په لوړ عالَم اړه لري؛ او د ملايکه جوهرو له ډلي څخه ده، د روح خطاب کيي١٥.

د اسلامي تصوف او عرفان نامتو نظريه پرداز - شېخ عزيزالدين بن محمد نسفي(٦٣٠ - ٧٠٠ هـ ق) هم د روح د مرموزي دونيا او د هغي د ډولونو په باب خورا په زړه پوري فلسفي او عرفاني نظر يي لري . د ده په نظر، روح هغه ساده او لطيف جوهر دئ، چي د وېش او تجزيي وړ نه دئ؛ او د جسم د خوځونکي يا محرکه قوي په توگه کار کيي. شېخ نسفي، انساني روح ژوندی، پوه، د ارادي او واک څښتنه، اورېدونکي، ليدونکي او ويونکي گڼي١٣ . دده په نظر، د انسان د پيدايښت پيل يو جوهر دئ . د انسان ټولي ځانگړتياوي په همدې جوهر کي نغښتي دي؛ هر خوی او هره ځانگړتيا پر خپل وخت ښکاره کيږي . دا جوهر د انسان نُطفه ده . د انسان نُطفه هم کاتب، هم قلم، هم کاغذ، هم ميشوانی، هم ليک او لوستونکي ده . د انسان نطفه دکوچني عالَم لومړنی جوهر،د کوچني عالَم ذات او د دغه عالم زړه دئ . د عشق عالَم هم همدغه کوچنی عالم دئ . نطفه پر ځان عاشقه ده . غواړي خپل ښايست، نومونه او صفتونه وگوري . له دي امله، د اجمال له عالَمه د تفصيل و عالم ته گام پورته کيي . د نطفي په نامه دا جوهر تر بشپړتيا او پرمختگ وروسته په څلورو عناصرو او څلورو طبيعتو واوښتئ١۴ . د عناصرو اوطبيعتو تر بشپړتيا وروسته د کانو، بوټو او ژوو دري مواليد پيدا سوه . د تصوف ځيني پلويان، د انسان بدو اخلاقو او ناوړو خويو ته د نُفْس(د « ن » او « ف » په سکون) يا نوس خطاب کيي؛ حال دا چي د انسان ښه اخلاق او نېک صفتونه، د روح په نامه يادیي . شېخ نسفي، په خپلو څېړنوکي د ارواوو د دغو ډولو يادونه کيي :

- جمادي روح : پر دي اروا، د جماداتو ژوند ولاړ دئ؛ او د ارواوو د تکامل او بشپړتيا يوه مرتبه ده١۶.

- نباتي روح : هغه اروا ده، چي د مور په نس کي، د نوي پيداسوي موجود د بدن و بېلابېلو برخو ته خواړه رسيي . د دې روح ځای اِينه/ ينه ده، چي د وجود په ښی خوا کي پرته ده . دا روح هم د غړو او اورگانو تر بشپړتيا وروسته پيداکيږي . شېخ نسفي، دا اروا ښيښه او جوهر گڼي . له دې کبله،په طبيعي ډول د جسم بشپړونکي او خوځونکي ده١٧.

- حيواني روح : کله چي نباتي اروا پياوړې سي؛ معده او اِينه قوت واخلي؛ او د خوړو د هضمولو وس وموميي؛ زړه نباتي روح په ځان کي جذبيي؛ او په دې ډول، د ژوند يو نوی پړاو پيل کيږي . په زړه کي د ژوند د دغه جوهر چکيدې او دوښا ته، حيواني روح وايي . حيواني اروا د څراغ د پليتي په څېر ده . حيواني اروا کولای

سي جزييات، ګټه او زيان و پيژني . دا اروا داسي جوهر دئ، چي بي اختياره، جسم ته بشپړتيا او تحرک وربخښي[١٨] .

- نفساني روح : کله چي د حيواني روح شيره اوعُصاره پياوړتيا ومومي، د هغه جوهر او خُلاصه په دماغ کي جذبيږي؛ او يوه نوي پر مختللي پړاو ته رسيږي، چي نفساني روح ورته وايي . نفساني اروا، د اعصابو له لاري د وجود ټولو غړو ته رسيږي؛ او په دې ډول په ګردو غړوکي حسي او ارادي خوځښت پيدا کيي . نفساني اروا، له غوړو سره ورته والی لري . دا لطيف او پاک غوړي تر هر ډول اور اخيستني مخکي هڅه کيي، چي په عيني توګه د شيانو حکمت او حقيقت ويني . شيخ نسفي، د نور د سوري د پينځه ويشتم آيت (٢۴ : ٣۵) د يوې برخي « . . . يکادزيتها يضئ و لولم تمسسه نار[١٩] . . . » په استناد باور څرګنديي، چي انساني اروا نور دئ . کله چي اور (انساني اروا) له غوړو سره يوځای سي نو په « نورعلی نور » واوړي . شيخ نسفي، د همدې آيت د يوې بلي برخي « . . . يهدی الله لنوره من يشاء [٢٠]. . . » پر بنسټ استدلال کيي، هغه وخت چي الهي نور له انساني روح سره ملګری سو، هر څه د نور او روڼا بنه غوره کړه[٢١].

د شيخ نسفي د عرفاني ډکتورينو له مخي، په دماغ کي پيدا سوي اروا مدرکه او محرکه ځانګړتياوي لري . د ده په نظر، د نفساني روح ادراک پر دوه ډوله دئ : ظاهري او باطني . ظاهري حواس لکه : اروېدل، ليدل، بوييول، خوند کتل، او لمسول . باطني حسونه لکه : ګډ حس، خيال، ښره، حافظه او متصرفه . په ګډ يا مشترک حس کي مسموعات، مسطرات، مسمومات، مذوقات او ملموسات شامل دي[٢٢].

- انساني روح : انسان په نباتي، حيواني او نفساني ارواوو کي له نورو حيواناتو سره شريک دئ . هغه څه چي انسان له نورو ژوو څخه بېليي، د ده انساني روح ده . انساني روح د علوي عالَم يوه برخه ده . په داسي حال کي، چي نباتي، حيواني او نفساني ارواوي، په سفلي عالَم پوري اړه لري . انساني اروا، د جزيياتو او کُلياتو، ګټي او تاوان پر پېژندني سربېره، ډېره ګټوره او زيان رسوونکي ده . انساني اروا ژوندی، پوه، ځواکمنه، هوډ لرونکي، اورېدونکي، ليدونکي او خبري کوونکي ده . انسان روح، د وېشلو وړ نه ده . د پوهي پر مهال په هر څه پوه ده؛ د ليدو پر وخت ټوله کتونکي ده؛ او د اورېدو پر وخت ګرده اورېدونکي ده .

شيخ نسفي، په خپل بل عرفاني اثر « زبدة الحقايق » کي پر نباتي، حيواني، نفساني او انساني روح سربېره، د قدسي اروا په نامه، د يوې بلي اروا يادونه هم کيي . د ده په عقيده، انساني او قدسي ارواي، په علوي عالَم پوري اړه لري؛ حال دا چي لومړنۍ درې ارواوي په سفلي يا کښته عالَم پوري اړه لري[٢٣] . دی وروسته کاږي، چي روح او جسم تر بېلېدو وروسته، و خپلو جلا جلا عالموته ځي . روح و خپل کُل ته ستنيږي، چي هغه د ارواح عالم دئ؛ جسم هم خپل کُل ته ستنيږي، چي هغه د جسموعالَم دئ . ياني نور له نور او تياره له تياري سره يوځای کيږي . « کل شيء يرجع الی اصله[٢۴] . » شيخ نسفي، وروسته د اروا په باب، د بېلابېلو فکري ډلو د نظريو په لړ کي ليکي : « د شريعت پلويان وايي، چي د انسانانو ارواوي، د هغوی تر جسمو مخکي په بالفعل ډول موجودي وې . د حکمت پلويان وايي، چي د انسانانو نفسونه د هغوی تر جسمو يا کالبوتو مخکي په بالفعل ډول نه يي پيدا سوي؛ خو په بالقوه ډول موجود يي[٢۵] . »

شيخ نسفي، په تصوفي او عرفاني کړيبو کي دې پوښتني ته، چي ايا انساني روح د انسان په بدن کي ده، که يي له بدن څخه دباندي؟ د اختلافي جواب يادونه کيي . د ده له وينا سره سم، د شريعت پلويان عقيده لري، چي انساني اروا لکه غوړ په شيدوکي، د انسان په وجود کي دننه ځای لري . د حکمت پلويانو څرګنده کړې ده، چي انساني روح نه په انسان کي دننه او نه هم له تر هغه دباندي ده . د دوی د نظريو له مخي، ناطقه نفس په مکان

کي نه دئ؛ او نه هم مکان ته اړتیا لري؛ ځکه دننه او دباندي دواړه د جسمو صفتونه دي؛ په داسي حال کي، چي ناطقه نفس، جسماني موجود نه دئ . ټول عرفاني مفکران د نباتي، حیواني او نفساني ارواوو په اړه، پر دې خبره يوه خوله دي، چي دا ټولي ارواوي د خوړو د شیرې او عصارې په توګه، په بدن کي دننه ځای لري . د شېخ نسفي په عقیده، که وویل سي چي انساني اروا د خوړو هغه زُبده او چیکده ده، چي د تکامل او عروج د پړاووپه تېرولو سره د پوهي، کتو او اورېدو ومرحلې ته رسېدلې ده، دا سمه او ریشتیا خبره ده . که وویل سي، چي له خوړو سره نور یوځای سوئ دئ؛ او هغه نور د پوهي، لیدو او اورېدو د صفتو په ترلاسه کولو سره د پرمختګ او عروج مراتبو ته رسېدلئ دئ، دا هم ریشتیا خبره ده[۲۶].

شېخ نسفي، وروسته دې پوښتني ته د جواب ورکولو هڅه کيي، چي انسان څو ارواوي لري؟ د ده په وینا، د شریعت او حکمت د پلویانو له نظره، ځیني کسان درې ارواوي لري، چي دا د ناقصانو ډله ده . ځیني کسان څلور ارواوي لري ، چي دا د مقتصدانو ډله ده . ځیني نورپينځه ارواوي لري، چي دا د کاملانو ډله ده .

د شېخ نسفي په اند، هرڅوک (کامل یا ناقص) یوازې یوه اروا او یو جسم لري؛ خو دا روح په بېلابېلو پړاوو او مرتبو کي جلا جلا نومونه لري . د انسان اروا د امر په عالَم یا علوي عالَم پوري اړه لري . د دې پر خلاف، جسم په سفلي عالم یا د خلګو په جهان پوري اړه لري . شېخ نسفي، د انساني اروا فلسفي او عرفاني مفهوم ته ترځغلنده نظر وروسته، په یوه په زړه پوري بیان کي د انساني روح د پیدایښت پړاونه په دې ډول شمېري : « پوهېږو، چي انساني اروا هغه لطیف جوهر دئ، چي د وېشلو او تجزیي وړ نه دئ؛ نه یوازې د امر له عالَمه راغلئ دئ؛ بلکي په خپله د امر عالَم دئ . حق تعالی د اروا د مراتبو او پړاوو دپاره، هغه نوراني زُبدې یا چکیدې ته وکتل، هغه شیره و ایښېده لومړی د خاتم الانبیأ روح، بیا د اولوالعزمه پیغمبرانو[نوح ، ابراهیم، موسا او عیسا علیهم السلام] ارواوي، وروسته د نورو رسولانو او نبیانو ارواوي؛ او تردې وروسته په وار سره، د اولیاوو، عارفانو، زاهدانو، عابدانو او مؤمنانو او په پای کي د اور، هوا، اوبو او خاورو ارواي څني پیدا سوي . رب جلیل له هري اروا سره څو ملایکي هم پیدا کړې؛ اوپه دې توګه یې د ملکوت د عالَم مفردات بشپړ کړه . »

شېخ نسفي، پر انساني اروا سربېره ، د جسمو د پیدایښت په اړه هم خورا په زړه پوري استدلال کړئ دئ . د ده له نظره، جسم کثیف جوهر دئ؛ له دې امله د وېش اوتجزیي وړ دئ . الله تعالی هغه ظلماني جوهر ته وکتل . له دوښا او عصارې څخه یې په وار سره دغه جسمونه پیدا سوه : عرش، کرسی، اووم اسمان، شپږم اسمان، پینځم اسمان، څلرم اسمان، دریم اسمان، دوهم اسمان، اول اسمان، بیا د هغه له شیرې او خلاصې څخه اور، هوا، اوبه او خاوره پیدا سوه . په دې ډول، د شهادت او ملکوت اته ویشت مفردات بشپړ سوه . له دوی سره درې مرکبونه : کان، نبات او حیوان ؛ د الفبأ اته ویشت توري، او د نوم، فعل او تورو مرکبونه پیداسوه [۲۷].

شېخ نسفي، د ارواوو د مقامو په باب هم خورا ژوري نظریې لري . د ده په اند، عرش د خاتم الانبیأ، کرسی د اولوالعزمه پیغمبرانو، اووم اسمان د رسولانو، شپږم اسمان د انبیاوو، پینځم اسمان د اولیاوو، څلرم اسمان د معرفت د څښتنانو، دریم اسمان د زاهدانو، دوهم اسمان د عابدانو، اول اسمان د مؤمنانو مقام سو؛ او څلور ګوني طبیعتونه د څلورو عناصرو ځای وګرځېدئ . په دې توګه، تر ټولو لوړ مقام عرش او تر ټولو کښته ځای خاوره ده .

شېخ نسفي، د انساني اروا د بشپړتیا په باره کي د شریعت، حکمت او وحدت د پلویانو نظریې، په دې ډول پرتله کيي : د وحدت څښتنان وایي، د انساني اروا کمال حد او نهایت نه لري . که څوک زر کاله هم په زده کړه، مجاهده او ذکر اخته یې؛ هره ورځ به ډېر نوي نوي څه زده کي . شېخ نسفي د شریعت د پلویانو له نظره، د

انساني اروا پراوونه داسي ښيي : « که انسان د خپلي اروا له ټولو ښېګڼو او وړتياوو سره سره پر انبياوو باور وکي؛ او د هغو لار غوره کي، داسي څوک د مؤمن اروا تر لاسه کيي . که د انبياوو پر تصديق او تقليد سربېره ډېر عبادت هم وکي، داسي څوک د عابد مقام ته رسيږي؛ او عابده اروا تر لاسه کيي . که يي له ډېر عبادت سره، د دونيا له مال او دولت، شان او شوکت، لذتو او شهوتو څخه هم سترګي پټي کړي، داسي شخص نو د زاهد انسان اروا مومي . کله چي پر زهد سربېره، هر څه په واقعي بڼه وپېژني؛ له تقليد څخه تحقيق ته ورسيږي، داسي څوک نو د عارف اروا ترلاسه کيي . که پر دې معرفت سربېره، حق تعالی د خپل نيژدې والي، ميني او الهام پېرزوينه هم پر وکړه، بيا نو داسي څوک د ولايت مقام ته رسېدلئ دئ؛ او د ولي اروا يي تر لاسه کړې ده . هغه څوک د نبي د اروا څښتن بلل کيږي، چي د خدای تعالی له خوا د وحي او معجزې په سترو او خارق العاده کارو وياړل سوئ يي؛ او دا واک يي تر لاسه کړئ يي، چي انسانانو ته الهي پيغام ورسيي . که خدای تعالی خپل پيغمبر پر نبوت سربېره، د کتاب په ورکولو سره هم ځانګړی کړئ يي، د هغه روح د رسول اروا ده . که يي رسولانو ته پرکتاب ورکولو سربېره ددې واک هم ورکړئ يي، چي د نوي دين په رامنځ ته کولو سره، مخکنی شريعت له منځه يوسي، بيا نو د هغه اروا د اولوالعزم پيغمبر اروا ده . د شېخ نسفي په باور، دانساني روح معراج د خاتم الانبيأ ارواده، چي دين يي تل تر تله د ټولو انسانانو لارښوونکي دئ[٢٨] . د حکمت پلويان هم د انساني اروا د عروج او بشپړتيا پراونه تر دې ډېر نه بولي؛ خو هغه په بېلو نومو يادېي . د دوی په فکر، دا نه مرتبې د پوهي او پاکۍ مرتبې دي . د هر چا مقام د هغه د پوهي او پاکۍ په اندازه دئ . د وحدت پلويان، د انساني اروا په عروج او بشپړتيا کي هيڅ ګڅه او اندازه نه مني . که انسان زر کاله عمر هم ولري؛ او تل په رياضتو او کوښښو اخته يي، بيا هم هره ورځ نوي نوي پوهه زده کيي . له دې خبري څخه دا نتيجه اخيستل کيږي، چي د انسان اروا تل د بشپړتيا په حال کي ده؛ او هيڅکله وروستي کمال ته نه رسيږي . دا ځکه چي د وحدت د فلسفي نظريې پلويان، د حق تعالی ابدي او ازلي وجود ته، د يوې ناپايه او بې انتها هستۍ په سترګه ګوري . د دې بې سروپايه سمندر تل ته رسېدل؛ او د هغه په باب بشپړه پوهه موندل، د هرچا تر وس وتلئ کار دئ . د شريعت او حکمت پلويان، د انساني اروا په بشپړتيا کي حد او اندازې ته قايل دي[٢٩].

شېخ نسفي، د انساني اروا کمال او بشپړتيا په دغو څلور شيانو کيويني :

نېکي ويناوي، نېک عملونه، نېک اخلاق او نېک معارف .

شېخ نسفي باور لري، چي جسم موقتي ژوند لري؛ خو اروا ذاتي . خدای تعالی تر هر څه مخکي د حضرت محمد (ص) روح پيدا کړه؛ او بيا يي د هغې له مخي ګرده مخلوقات او موجودات پيداکړه[٣٠].

د پښتنو مفکر عرفاني لارښود - پير روښان اورمړ (٩٣١ - ٩٨٠ هـ ق) په خپل مشهور عرفاني اثر « مقصود المؤمنين » کي د ايمان، خوف، رجأ، توکل، توبې، تزکيې، معرفت، زړه او نورو تر څنګ، د روح د بېلابېلو ډولو په باب هم پراخي او ژوري خبري کړي دي . هغه د اروا په دې عرفاني ډولو کي د « مقيم روح »، « جاري روح » او« اضافي روح » نومونه اخلي . له « مقيم روح » څخه د ميا روښان مقصد هغه اروا ده، چي د مړيني پر وخت له تنه بېليږي . د ده د عرفاني ډکتورينو له مخي « جاري روح » هغه اروا ده، چي په جاري توګه، د خوب پر مهال له بدنه وزي؛ او د ويښېدو پر وخت بېرته ننوزي . پر دې سربېره، پير روښان د « روح الامين » د اصطلاح يادونه هم کيي؛ او هغې ته د « روح اضافي » نوم ورکيي . دغه راز د انسان، حيوان، نبات او جماد ځانګړتياوو ته په پاملرني سره، د ناطق روح، صامت روح، جسمي روح او رسمي

روح اصطلاح ګاني هم کاريي، چي ناطق اروا د انسان دپاره، صامت روح د حیوان دپاره، جسمي روح د نبات دپاره او رسمي روح د جماد دپاره ده .

زموږ اندېښه پرداز عرفاني شاعر، علي محمد مخلص، هم په خپل ديوان کي د روح مرموزه فلسفي او عرفاني پديده، په خورا ژورتيا او هونرمندۍ سره څېړلي ده . هغه، په يوه غزله کي د ژونديو او ظريفو مثالو په وړاندي کولو سره، د روح مرموزه دونيا د پيچلتيا او تيارو له پردو څخه راباسي؛ او په ډېري ژورتيا او نازک خيالۍ سره، د خپلو غزلو په بېلابېو ميسرو(مصرعو)کي د دي فلسفي او عرفاني مسألي په باب و مختلفو پوښتنو ته په زړه پوري جوابونه وايي . مخلص، په دي بيتوکي استدلال کيي، چي ټول انسانان او ګرده موجودات په يوه اروا پيداسوي دي . دا اروا د يوه ناپايه او بي مثله درياب په څېر، دکايناتو پر ټولو موجوداتو راګرځېدلې ده، د ګردو عالموزيست او ژوند په همدې اروا پوري تړلئ دئ؛ او د کايناتوهرڅه، د دي اروا تر واک لاندي دي . دا اروا په حقيقت کي د حق تعالی همېشنۍ ، لويه او ناپايه هستي ده . په يوه اروا د انسانانو د پيدايښت مسألي ته د نسآء د سورې د لومړي آيت (۴ : ۱) په يوه برخه کي داسي ګوته نيول سوي ده : « ... خلقكم من نفس واحدة ... » ياني تاسي يي له يوه نفسه پيدا کړي ياست . مخلص، په دي غزله کي د انسان د اروا او جسم ژوره فلسفه، داسي تصوير کړي ده :

په يوه وجود موجود شــه
که حيوان، جمـاد، عدس دئ
حق ارواح د لوی انســان شه
روح يي سور تـن يي فرس دئ
د انسان ارواح کعبه شه
خواطر بانـدي اطـلس دئ
نوی نوی اطـلس مـومي
اِستاده په خـپل جـوس دئ
روح لطيف مثال لـيده شه
دی مظـهر د کس نـاکس دئ
د آب مخ يي پوشـيده که
اندېښه پــرتو پــري خس دئ

په بله ښايسته غزله کي بيا هم د يوه په زړه پوري عرفاني او فلسفي تصوير په وړاندي کولو سره، اروا له هغه « محيط بحر » سره تشبيه کيي، چي د انسان او نورو موجوداتوپه ګډون، پر ټولو کايناتو راګرځېدلئ دئ؛ او د هر شي د حيات او ممات منشأ ده :

روح خارج نه داخل ياد دئ په صـــورت کښي
د حق هسي رنګ کُليات سره نظيردئ
روح درياب، صورت ماهی دئ په درياب کښي
هم يکښي هم تري چوپېر د بحــرنير دئ
دا محيط دريا ارواح، عالَم صـــورت شه
دا عظيم ارواح د جسم په تد بيردئ

دا صورت لکه قلم د روح په لاس کښـي
حرکت، فعل يي واړه له دبـير دئ
په خپل خواست يي کښېنوي، هم يي ولاړ که
دا غريب صورت د روح په لاس اسير دئ

بل ځای د قرآني نصوصو په رڼا کي د جاري او مقيم روح بېلابېلي ځانګړتياوي او اړخونه، په داسي ژورتيا سره بيانيي :

نن خبر شه د جاري روح له صـفاتـه
دی په ذات عليم، ګويا دئ له اصواتــه
دی بينا، شنوا، توانا شه بي ګمـانه
ارادت، حيات اووه دي اُمهـا ته
دا اووه يي کُل صـفات د اُمــهـات دي
فرزندان د دي اوو دي بي غـايـاته
چي په خوب کښي روح جـاري ووزي له تـــنه
دا لس واړه ورسره په کُل حـــالاتــه
روح مقيم پکښي مقيم عِلـم يي نـــه وي
بينايي، شنوايي شي ځني وفـاته
روح جاري تمام صورت ګوري پـه خوب کښي
ورسره وي د صفات هفت اُمها ته . . .

***

روح جاري يوه عـالَم مثـال ته کـوچ که
دوباره به بيا ورنشي تر سُباتــه . . .

***

دا سرِی روح جاري دئ شک پي مـه کړه !
ذات، صفات، نفس ځرګنـد د ده له ذاتــه
دی له امره شه موجود، وجود يي ونيـو
بقايي ده تل ته تله پري اثبـا تــه
دی په خوب کښي په هغه جهان ګذر کـه
د هغه جهان احوال وايي هر چـــاتـه
چي فلانه دئ په دوزخ کي ليـــدل شوئ
د فلانه نعمت حاصل و له جنـا ته . . .
حق په هر ه شپه ارواح قبض که په خوب کښي
دا کلام دئ ثابت شوئ له آيـا تــه
خوب نفخه اول اعتبار کړه په جهــان کښي
وينښېدل ثاني نفـخه له حشراتــه

مرگ، ژوندون په لوی قادر هسي آســان دئ
لکه خوب، ويښوالی دئ مرگ له حيا ته . . .

په يوه غزله کي د کامل پير د لاربښونو او تلقين په لړ کي بيا هم د جاري او مقيم روح ځيني ځانگړتياوي داسي را ښيی :

د روحانو حقيقت به ور څرگــند شـي
مقيم روح د حيوان يو، جاري تفريــده
د مقيم په مزي هر حيوان پيــيلئ
يگانگي په مقيم روح وينم پديــده
جاري روح د هر انسان جُــدا جُدا دئ
څکه خون د حُسين وشه له يزيــده
رنځ، راحت له جاري روح سره موجود دئ
مقيم روح له دواړو خلاص په تن دميده
چي د روح مقيم له اصله خبر دار شــي!
لاهوتي نامه پر ده باندي سهــي ده . . .

له صورت او زړه سره د اروا خپل منځي اړيکي د مخلص په يوه بله ښکلي غزله کي داسي انځور سوي دي :

عالَم تن انسان يـــي زړه دئ
زړه د روح گوښه خلوت شــه
تن په زړه، زړه په روح پايي
يو د بل په ځان صحبت شــه
د سړي ژونـــدون ارواح دئ
بې ارواح وران وغارت شـــه

د ټولوعالَمو د اروا په توگه، د پروردگار بې ساري هستی ته رسېدل، د مخلص د عرفاني نړی لېد اصلي او محوري مسأله ده . له دی امله، هغه تل په خپل عارفانه کلام کي هغه چا ته په لوړه او درنه سترگه گوري، چي ځان يي د نوس او شيطان له لومو ژغورلئ يي؛ او د روح په لوړ جهان پسي غوټي وهي :

چي د نوس لښکر زبون که او مقهور شيطان مغبون که
روح بادشاه په اندرون که اوس زيبــا ده د مرد لاپه

مخلص، د روښاني طريقت له لاربښونو سره سم، د « اضافي روح » يا « روح الامين »، په بيان کي داسي وايي :

دا امين روح اضافي، عليم، حکيم دئ
په دا روح شوه د آدم ورځه ســخته
معلم د کل آسمان نايب د حق شه
شه مسجود د ملايک له تاج وتخته

مخلص، په یوه غزله کي هغه حقیقت ته د عرفاني سالکانوپام اړيي، چي انساني نَفْس د ناوړو کاروپه کولو سره په واقعیت کي د انحطاط او نابودی لار غوره کيي؛ او د نېکو کارو په کولو سره د کمال او بشپړتیا پر لور ګامونه ايږدي . عمل د انساني اروا د ښه والي او بدوالي محک دئ . همدې استدلال ته په پاملرني سره، مخلص اروا د صورت؛ او معرفت د اروا زېب و زینت ګڼي :

روح قیمت د معرفت په سبب مومـــــي

چي يي نن د خپله ځانه خبر بيـاموند

***

چي د روح په بقايي قايـله نه وي

له هغه جاهله ځه پر کنار اوسه!

مخلص، په یوه غزله کي د زړه، نَفْس او اروا ژور عرفاني مفهومونه، په داسي ژوندي او نازک خیاله انځورکي پرتله کيي :

چي عرفـان يي روزي نـه وي

زړه يي مه ګڼـه غوجل شه

روح يي پلار، نفس يي مور ده

زړه فرزند تر ميان داخل شـه

که د مور په نغوته چــار که

نفساني دئ ناقــابل شـــه

چي د پلار په امر درومـــي

روحاني بالا منـزل شـــه

روح ونفس په یوه تن کښـي

په خويي له روح فاصــل شـه

مخلص، د دې نبوي حديث « خلق الارواح المؤمنين من نور جماله و خلق الارواح الکافرين من نار جلاله۳۱ » په استناد، د وحدت ژوره فلسفه داسي بیانيي :

د دریا د وحـدت لـوی دئ

بي پايـانه پرهر سوی دئ

کُل د ده له موجــه وشوه

که بد خوی دئ که نېـکخوی دئ

د یوه درياب ځپــي شوې

که زشت رویه که خوشــخوی دئ

د دي درياب دوه مـوجه

یو جلال يي تل جنـګجوی دئ

بل دوهم موج يي جــمال شه

پرموجود نېــکخو خوشبوی دئ

کافر شوئ له جـلاله

ناري نار ته تـک وپوی دئ

بل ځای، د زړه او اروا عرفاني مفهومونه، د يوې پديدې دوه نومونه ګڼي، چې په ماهيت او ختڼه کې توپيرنه لري :

روح له زړه سره يو څيز نامې يې دوې شوې

لکه عِلْم، عقـل يو فرق يې کم بابه

د روح پېچلي او مرموزه مسأله ، زموږ د مفکر عارف، علي محمد مخلص، په پارسي شاعرئ کې هم په پراخه توګه شنل سوې ده . مخلص هم د وتلي عرفاني صاحب نظر، شېخ عزيزالدين نسفي، په دود په خپل ارزښتناک عرفاني او تاريخي اثر « حالنامه » کې د اروا تول ډولونه د هغو له ځانګړتياوو او صفتو سره بيان کړي دي؛ او دايي يو پلابيا هم په ډاګه زبات کړې ده، چې په هره عرفاني او فلسفي مسأله کې تر هيچا کم نه دئ . مخلص، په عمومي توګه د روح څلور ډولونه بيانيي :

« ... روح در عالم چار است اين بدان

شد جمادی هم نباتی در جهـان

سيومی ارواح حيـوانی بود

چارمی ارواح انسانـی بود۳۲... »

مخلص، جماد هم د اروا ښبتن بولي؛ او داسې يې پېژندنه کيي :

« ... سنگ از روح جمادی هست ببين

منجمد گشته ازين روح کُن يقين۳۳ ... »

مخلص، د نباتي روح په باب داسې وايي :

« ... گوش کن روح نباتی در نبـات

آن نبات از وی همين دارد حيـات۳۴ ... »

مخلص، په ژووکي د ژوند او خوځښت ځواک، د حيواني اروا يا مقيمي اروا په نامه ياديي :

« ... روح حيوانی که حيوان را از و

حی و قايم ميرود از کوه بکوه۳۵...»

مخلص، ناطقه نفس يا د انسان د خبرو ځواک، د انساني اروا په نامه ياديي :

« ... روح انسانی در انسان آمـده

آدم ناطق ببـين ز آن آمـده

روح در انسان چون بو در گل

يا چون مستی دان که او اندر مل است۳۶ ... »

مخلص، په انساني کالبوت کې د اروا درو بېلو ډولو ته داسې اشاره کيي :

« ... روحها در تن بدانی سه بــود

در ميان روحها کِه، مِه بــود۳۷... »

مخلص، ددې درو ګونو اراواوو په ډله کې د انسان جاري روح د پوهې او عقل ښبتنه ګڼي . دې اروا ته د داسې لطيف جسم په توګه ګوري، چې په سترګو نه ښکاري؛ د خوب پر مهال د انسان له وجود څخه بېليږي؛ او

د وينېدو پر وخت بيرته ورځي؛ د مړيني او نابودی له خطره خوندي ده؛ همدا اروا له هغي ستري او بې مثله اروا سره همېشنی اړېکی لري، چي د کايناتو ټولي ارواووي په هغه پايي :

« ... عقل و دانش نيز باوی شد رفيق
جسم دارد بس لطيف بس رفـيق
روح جاری دان از آنکه گفـته شد
حس ده گانه بر او بسـته شد
وقت خواب او ميرود از تن بــدر
باز آيد وقت بيـداری نگـر
حق تعالی زو پرسد خير و شــر
هست با او عقل و دانـش ای پسر!
هست باقی آن نميرد هيچ گاه
يا بود بر تخت يــا در قعر چاه
***
چون برايد روح جــــاری وقت خواب
تن به مثل مرده باشد بــی جواب
روح جاری صاحب خانه بــدان!
کوشناسد اين فلان است آن فلان !
روح جاری روح انسانی بــود
روح مقيمی روح حـيوانی بـــود
روح انسانی که نفس ناطـق است
عارف بينا بذات مطــلق است ۳۸... »

مخلص، مقيم روح د داسي اروا په څېر بيانيي، چي د انسان او حيوان جسمونه د هغي په مرسته ژوندي او ولاړ دي؛ خو د جاري روح په شان د تميز او تفکيک واک نه لري . مخلص، د جاري روح پر خلاف، چي د کور له خاوند سره يي تشبيه کيي، مقيم اروا د کور له ستونو سره ورته ګڼي، چي د پېژندګلوی او تميز وس نه لري . د ده کلام دئ، چي وايي:

« ... روح مقيم هست ديگر روح بدان
می برايد وقت هر دم آن روان
جسم زو قايم بود حـی ای عــزيز!
ليک اورا نيست چــون جاری تـميز
چون ستون است خانه را بــدان!
کی ستون داند عدو از دوستان۳۹ ... »

مخلص، د پير روښان د عرفاني نظريو په پيروی د اروا دريم ډول ته د « روح الامين اضافي » نوم ورکيي؛ او د داسي اروا په توګه ورته ګوري، چي عرش او کرسی يي تر پښو لاندي دي :

« ... سيومی روح است آن روح الامين

هست آن دریا محیط ما وطین
به این روح است دایم متصـــل
هیچگاه ایشان نگردد مـــنفصل
روح اعظم مر اضـافی نام اوست
عرش و کرسی در ته اقدام اوست
حی و معنی اوست در عــالم ببین
جمله عالم او جــانست همین۴۰ ... »

د نورو مالوماتو دپاره وګورئ : نفس، زړه، د محیط بحر، د حیوان بحر، پوهه او عقل، عرفان اومعرفت .

لمنلیکونه

۱ عمید ۲: ۱۲۶۵ ؛ Wehr 365.
۲ عمید ۲: ۱۲۶۵ ؛ Wehr 364.
3 Rasheed 29.
۴ سجادی ۱۵۱.
۵ سجادی ۲۳۵.
۶ جوادی، فتوحات مکیه ، حاشیهٔ صفحه ۲۳۷.
۷ القرآن الکریم ، پښتو ترجمه او تفسیر، د مولانا سید عبدالله شاه په سمون ۹۱۸ .
۸ سجادی ۲۳۵ .
۹ عطار، دیوان عطار ۱۵۱.
۱۰ عطار، دیوان عطار ۱۴۹.
۱۱ عطار، دیوان عطار ۱۵۱ .
۱۲ ا بن عربی ۲۳۴.
۱۳ نسفی، کشف الحقایق ۵۰.
۱۴ نسفی، کشف الحقایق ۷۴.
۱۵ نسفی، انسان ا لکامل ۱۷ .
۱۶ نسفی، انسان ا لکامل ۳۸۷ .
۱۷ نسفی، انسان ا لکامل ۲۰، ۲۲.
۱۸ نسفی، انسان الکامل ۲۷.
۱۹ ژباړه : دا تېل دي، چي (په خپلي پاکی او صفا سره) رونا کيي، که څه هم اور نه يي ور رسېدلئ .

۲۰ ترجمه : الله (ج)په دغه نور سره هر هغه چا ته، چي و غواړي لاربسوونه کيي .

۲۱ نسفی، انسان الکامل ۲۱.

۲۲ نسفی، انسان الکامل ۲۲.

۲۳ نسفی، زبدة الحقایق ۹۵.

۲۴ نسفی، کشف الحقایق ۱۰۸؛ نسفی، زبدة الحقایق ۵۰ - ۵۱.

۲۵ نسفی، زبدة الحقایق ۶۵.

۲۶ نسفی، انسان الکامل ۲۳- ۲۴.

۲۷ نسفی، انسان الکامل ۵۷ .

۲۸ نسفی، زبدة الحقایق ۹۲ ــ ۹۳ .

۲۹ نسفي انسان الکامل ۳۰ - ۳۱؛ نسفی، زبدة الحقایق ۵۸، ۹۳- ۹۴ .

۳۰ نسفی، کشف الحقایق ۷۰ .

۳۱ ژباړه : د مؤمنانو ارواوي يي د خپل ښايست له نوره پيدا کړي؛ او د کاپيرانو(کافرانو) ارواي يي د خپل جلال له اوره پيدا کړي .

۳۲ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۹ .

۳۳ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۹ .

۳۴ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۹ .

۳۵ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۹ .

۳۶ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۹ .

۳۷ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۸ .

۳۸ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۸ .

۳۹ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۸ .

۴۰ مخلص، حالنامۀ بایزید روښان ۳۴۸ .

پاته لري